

70/16 Nahl Suresi

1. Burada “emir” kelimesi, azabın geleceğini bildiren ilahî buyruktur. Azabın kendisi henüz gelmediği için geleceğine inanmayanlar onun acele gelmesini istemeye devam ediyorlar (Hamdi Yazır, *Hak Dini*). Ya da sözü edilen azap, geldiği anda onların işini bir çırpıda bitirecek bir azap olmayabilir. Uzun bir süreç içerisinde onların fark edemeyeceği şekilde işlerini bitirecek olaylar zincirinden söz ediliyor olabilir ve sürecin başında geldiği söylenen emir de olaylar zincirinin ilk halkası olabilir. Çünkü bu ve bundan önce inen Kehf suresi hicret arifesinde inmektedir (Mevdudî, *Tefhim*). Çünkü Mekke’de zulüm had safhasına ulaşmış, işkenceye açık halde bulunan savunmasız Müslümanlar Habeşistan’a hicret etmiş, kalanlar da Allah’ın yardımını beklemektedirler (Bkz. 41 ve 106. ayetler).

2. Ayette geçen “ruh” kelimesi genellikle vahiy diye çevrilmektedir ve isabetli gözük-mektedir. 40/Mümin 15; 42/Şûrâ 52 ve 97/Kadir 4. ayetlerde de buna yakın ifadeler kullanılmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla ruh, sadece insanı var eden ilahî nefha veya vahiy getiren melek değildir. Burada vahyin kendisi de ilahî bir ruh olarak nitelenmektedir (Hamdi Yazır, *Hak Dini*). Çünkü vahiy, insanı insan yapan ve yeniden diriltiren ilahî bir boyuta sahiptir (8/Enfal 24). Zaten bütün varlıkların yaratılması da, “Ol!” emriyle başlayan bir vahiydir (40. ayet). Varlıklar ve vahiy ruh olunca meleklerden de ruh diye söz edilmesi doğaldır ve bu sadece Cebrail’e (as) has bir özellik değildir. Çünkü Kur’an, bazı ayetlerde “Ruhu’l-Kudüs, Ruhu’l-Emin” gibi tekil ifadeler kullanıyor olsa da (16/Nahl 102; 26/Şuara 193; 2/Bakara 87) bazı ayetlerde vahiy getiren tek bir melekten değil, bu ayette olduğu gibi meleklerden söz etmektedir. Ayrıca bu bilgilere göre ruhun ilahî iradeye bağlı olarak form ve şekil kazanan ilahî bir varlık birimi olduğu yönünde bir yorum yapmak mümkün görünmektedir. Hıristiyanların sandığı gibi Allah’ın zatına ait bir parça değil de O’nun emrine ait, yani yarattığı bir ruhtur (16/Nahl 2; 40/Mümin 15; 58/Mücadele 22; 97/Kadir 4; 26/Şûrâ 52; 21/Enbiya 91). Zira onlar, bütün varlıkların ilahî bir vahiy (söz) veya ilahî bir ruh olduğu gerçeğini göz ardı ederek, Hz. İsa’nın ilahî söz ve ilahî bir ruh oluşundan hareketle onu Allah’ın oğlu ve bir parçası kabul etmişlerdir. Kur’an da bunu küfür ve şirk olarak değerlendirmektedir (3/Âl-i İmran 45; 4/Nisa 171; 5/Maide 17, 116; 9/Tevbe 30, 31; 19/Meryem 34).

3. Bkz. 80. ayet.

4. Ayette binek hayvanlarının zinet olarak yaratılması, süs, ihtişam, estetik değer ve servet olarak yaratılması anlamlarına gelmektedir. 28/Kasas 79. ayette de bu anlamda kullanılmaktadır (İsfahanî, *Müfredat*, “ziynet” kelimesi). Bineklerin yaratılma amacının sınırlı bir şekilde zikredilmesini etlerinin haram olduğuna delil getirenler de olmuştur. Allah’ın daha nice binek ve benzeri imkânlar yaratabileceğini dile getirmesi de geleceğe dönük gelişmelere işaret kabul edilmektedir (Razî, *Mefatihü’l-Gayb*).

5. Buharî, Tefsir 16.

6. “Eski çağların efsaneleri” diye çevirdiğimiz “Esatîru’l-Evvelîn” deyiminin açıklaması için bkz. 46/Ahkaf 11; ayrıca bkz. Zemahşerî, *Keşşaf*.

7. “Muttakî”, duyarlı olan, kötülükten ve Allah’a karşı gelmekten sakınan sorumlu kimse demektir. Muhsinlerse iyilik yapan ve iyilikten yana olanlar, Allah’ın önerdiği ilkeler doğrultusunda hayatını yaşayan kimseler demektir (bkz. 68/Kalem 34.

8. Adn cennetinin anlamı için bkz. 38/Sâd, 50.

9. 33. ayetten itibaren gelen açıklamalar birinci ayetin açılımı gibidir. Geniş bilgi için bkz. 1. ayet.

10. Cahilî kaderciliğin temeli bu tür yozlaşmış din algısıdır. Geniş açıklama için bkz. 6/En’am 148.

11. “Tağut” kelimesinin anlamı için bkz. 39/Zümer 17.

12. Bu cümlelerin açılımı için bkz. 74/Müddessir 31; 9/Tevbe 115.

13. 41 ve 42. ayetlerde toplumsal statüsü zayıf olduğu için Mekkeli müşriklerin işkencelerine maruz kalan, bu sebeple de Habeşistan’a hicret etmek zorunda kalan Müslümanlara ve Medine’ye hicrete hazırlanan Hz. Peygamber ve bütün Müslümanlara ümit verilmektedir (Maverdî, *en-Nüket*; Hamdi Yazır, *Hak Dini*; Mevdûdî, *Tefhim*). Zümer suresi 10. ayette işaret edildiği gibi Habeşistan’a hicret daha önce gerçekleşmişti. Dolayısıyla hicret eden ve edecek olan Müslümanların yurtsuz kalmayacağını, hicretin ilticadan ibaret olmadığını, aksine müminlere verilecek bir zaferin başlangıcı olduğunu hatırlatmaktadır. Hicret edeceği yerin Hz. Peygamber’e rüyasında gösterildiği, kayalıklar arasında hurmalı bir arazi olduğu yönündeki rivayetler bu surenin genel içeriği ve özellikle bu ayetlerle örtüşmektedir (Buharî, Ta’bir 39; Müslim, Rü’ya 20; Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 222). Dolayısıyla bu ayetler surenin ilk ayetinde dile getirilen genel mesajın açılımı gibidir.

14. “Beyyinat”ın mucizeler, “zübür”ün de kitaplar olduğu söylenmektedir (Âlûsî, *Ruhu’l-Maanî*).

15. Kötü tuzaklar, müminleri dinden döndürmek için Mekkeli müşriklerin uyguladıkları şiddet ve işkencelerdir (Razî, *Mefatihü’l-Gayb*). Özellikle hüzün yılı ve Taif seferinden sonra Hz. Peygamber’e baskıların dozunun arttığını ve onu ortadan kaldıracak planlar yapmaya başladıklarını, bu nedenle Taif’e gittiğini ve dönüşte bir müşriğin himayesinde Mekke’ye girdiğini biliyoruz. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in hicret kararı ve kademeli olarak uygulamaya koyması iki yıllık bir süreci kapsamaktadır (Azimli, age, s. 188-192, 199, 200). Onların yaptığı ağır işkenceler karşısında Allah müminlere sabır öğütlerken, başlarına gelecek ağır azap konusunda kâfirleri sürekli uyarmaktadır. Bu ayetlerde ansızın gelme imkânı olan azabın yavaş yavaş kademe kademe gelmesinden söz edilmekte, böylece müşriklere mühlet verilirken müminler hiç tahmin etmedikleri şekilde zafere doğru yürümektedirler (Bkz. 1. ayet).

16. Arapça orijinalinde bu cümle iki anlamı birlikte barındırmaktadır. Birinci ihtimale göre “Mahiyetini bilmedikleri putlar”, ikinci ihtimale göre “Kendilerine yapılan ikramdan habersiz putlar” şeklinde anlam vermek mümkündür. Bu nedenle birçok tefsirci her iki anlama da işaret etmiş ve bir tercih yapmakta da zorlanmışlardır (Zemahşerî, *Keşşaf*; Ebussuûd, *İrşad*; Razî, *Mefatihü’l-Gayb*). Çünkü lafız, her iki anlamı da barındırmaktadır ve her iki anlam da putperestliğin tabiatına uygun görünmektedir. Bu nedenle biz her iki anlamı da tercümeyle yansıtmaya çalıştık.

17. Müşriklerin kız çocuklarına bakışındaki sakatlığı gösteren bu ayetlerdeki tasvirin açılımı için bkz. 43/Zuhruf 17.

18. “Örnek” diye çevirdiğimiz meselin içeriği, 71, 74-76. ayetlerde işaret edildiği gibi Allah ile ilgilidir. Müşriklerin Allah hakkındaki asılsız teşbih ve yakıştırmaları eleştirilmektedir.

19. Buradaki zulüm müşriklerin Allah hakkında uydurdukları sıfat ve nitelemelerdir. Yani şirk ve küfürdür (Razî, *Mefatihü'l-Gayb*).

20. “Vasafe” fiili, bir şeyin sıfat veya özelliklerini sıralamanın yanısıra cüretkâr davranma anlamına da gelmektedir (Sarı, *Mevarid*). Bir sonraki cümlede geçen “mufrat” kelimesi de aşırı olan ve bir yere giderken hazırlık için önceden gönderilen kimse demektir. Müşriklerin kız babası olmak gibi kendi beğenmedikleri sıfatları Allah’a isnat etmeleri ve kendilerini de güzel vasıflarla nitelemeleri kınanmaktadır (Zemahşerî, *Keşşaf*).

21. Buharî, Tefsir 16.

22. Dost, hami ve otorite anlamına gelen “veli” kelimesinin açıklaması için bkz. 7/A’raf 3.

23. Ölü toprak dirilmek için yağın yağmurunu nasıl özümsemek zorundaysa vahiy ile dirilecek kimse de inen Kur’an’ı dinlemek ve özümsemek zorundadır.

24. Hayvanlarının içkembesinde yemlerin mayalanmasıyla başlayan sindirim işlemi ince barsaklardan hazır besinlerin emilmesi ve toplardamarlardaki kan yoluyla kalbe ve karaciğere ulaşır. Atar damarlar yoluyla bütün hücrelere gönderilir ve enerjiye dönüşür. Bu sindirim ve kan dolaşımı esnasında hazırlanan yağ asitleri, protein ve glikoz gibi unsurlar hayvanın süt organı (memesi) tarafından süzülerek ve bir takım işlemlerden geçirilerek süte dönüştürülür. Ayette dile getirildiği gibi besin maddelerinin ve kanın süzülmesi sonucu mucizevî bir özelliğe sahip olan leziz süt ortaya çıkar.

25. 65. ayette bitkilerden, 66. ve 68. ayette hayvanlardan çok şey öğrenebileceğimiz anlatılmaktadır. 67. ayette ise insanın meyvelerden elde ettiği yiyecek ve içecekler anlatılırken ilginç bir inceliğe işaret edilmektedir. “Sekeran” kelimesi sirke ve pekmez türünden leziz şıra anlamına geldiği gibi sarhoşluk veren içki anlamına da gelmektedir. Burada meyveleri yeme içme konusunda temiz gıda maddesi olarak değerlendirmekle sarhoş edici zararlı içecek malzemesi olarak kullanma arasındaki farka dikkat çekiliyor. Bitki çamurdan meyve üretirken, inek ottan süt, arı bal yaparken, insan süt, bal ve meyve gibi güzel rızıklardan ya aklını kullanarak leziz içecek üretiyor, ya da aklını işe yaramaz hale getiren kıymız ve şarap elde ediyor, dercesine akli olanlara öğüt veriliyor. İnek yulafı yiyince yaratılış yasağını bozup da alkol imal etmiyor. Ama insan, yulaftan alkol imal ediyor, sonra da içip akıl, ruh ve beden sağlığını perişan edebiliyor.

26. Allah bu ayette, müşrikleri bir örnekle eleştirmektedir. Kendileri Allah’ın verdiği malları köleleriyle paylaşmazken Allah’ın, mülkünü kullarıyla paylaştığını, yani bazı kulları kendine ortak edindiğini iddia etmektedirler. 76. ayete kadar bu tür örnekler devam etmektedir.

27. Gerçeği bile bile inkâr etmek veya ikrar etmeyip gizlemek anlamı için bkz. 27/Neml 14.

28. İnsanın eşiyle aynı candan yaratılması konusunda açıklama için bkz. 7/A'raf 189 ve 4/Nisa 1.

29. "Mevla" kelimesinin anlamı için bkz. 2/Bakara 286.

30. "Gayb"ın anlamı için bkz. 68/Kalem 47.

31. "Fuâd" kelimesinin anlamı için bkz. 7/A'raf 179.

32. Kuşların tutulduğu yerden kasıt, yerle göğün arasında bulunan hava katmanında uçmalarıdır. Onların hava sayesinde uçabilmesi ayet, ibret ve mucize olarak sunulmaktadır (İbn Atiye, *el-Muharrer*).

33. "İnkâr" kelimesi, marifet kelimesinin zıddıdır. Bildiği bir şeyin öyle olmadığını söylemek, yani bile bile inkâr etmek anlamına gelmektedir. Konu nimet olunca kâfirlik de nankörlük anlamına gelmektedir. Bu ayetteki inkârın sayılan soyut nimetleri Allah'ın verdiğini bile bile şefaathçi (aracı) tanrıların verdiğini düşünmek şeklindeki putperestçe bir nankörlük olduğu düşünülmektedir (Maverdî, *en-Nüket*; Zemahşerî, *Keşşaf*; Izz bin Abdisselam, *et-Tefsir*).

34. Kalabalık olan müşrikler, azınlık durumunda olan Müslümanlara ve onlarla ilişkilerini sürdürenlere baskı uyguluyorlardı. Ayrıca kendileriyle anlaşmalı olan insanların yeminlerini baskı aracı olarak kullanıp Müslümanlarla olan anlaşmalarını bozma yönünde istismar ediyorlardı. Bu sebeple Hz. Muhammed ile yaptıkları anlaşmaları bozan insanlar vardı. (Buharî, *Tefsir* 16; Maverdî, *en-Nüket*; Nesefî, *Medarik*; Kutub, *Fi Zılal*). Ayet onların anlaşmalarını bozmalarını kadının eğirdiği ipi geri sökmesine benzeten bir teşbihle eleştirmektedir. Bu deyimsel ifade, Türkçe'deki tükürdüğünü yalama deyimine benzemektedir. Surenin hicret öncesi dönemde indiği düşünülürse birinci Akabe biatına işaret olabilir. Ensarın nüvesini teşkil eden bu bir avuç insana kendi kabilelerinden ciddi bir baskı gelmiş olma ihtimali oldukça yüksektir. Ayrıca Akabe anlaşması yapan Medineli ensara Mekkeli müşrikler tarafından baskı yapıldığı gibi, eskiden anlaşmalı oldukları Medineli Yahudilerden de ciddi baskılar gelmiştir (Azimli, *age*, s. 232). Ayetler bu sebeple inmiş olabilir.

35. Birini sapkınlıkta bırakmak veya birinin sapkınlığına hükmetmek deyiminin açılımı konusunda bkz. 74/Müddessir 31; 9/Tevbe 115.

36. Bu cümleyi, "...daha güzel bir hayata dirilteceğiz!" şeklinde çevirmek de mümkündür. Fakat "yaşatmak" kelimesi hem dünyayı hem de ahireti kapsadığı için böyle çevirmeyi daha uygun gördük. Zira selef uleması arasında bu hayatın dünyada mı, yoksa ahirette mi yaşatılacağı konusu tartışmalıdır (Taberî, *Camîu'l-Beyan*; Zemahşerî, *Keşşaf*). Sözü sınırlayan bir kayıt olmadığı için genel manada anlaşılmasının daha isabetli olacağını ve her iki dünyayı da kapsadığını düşünüyoruz.

37. Burada değiştirilen ayetten kasıt, bir kelime veya cümlenin lâfzî veya anlamsal değişimi değildir. Ayet Kur'an'ın kullandığı genel anlamda kullanılmaktadır (3/Âl-i İmran 7) ve değişimden kasıt da önceki kitapların yerine yeni vahyin ve şeriatın gelmesidir (Maverdî, *en-Nüket*; Zemahşerî, *Keşşaf*). Ebu Müslim el-İsfehanî'nin belirttiği gibi kiblenin değiştirilmesi vs. de olduğu gibi önceki dinlere özgü uygulamaların yürürlükten kaldırılmasıyla ilgili bir açıklamadır. Çünkü Kur'an'ın içerisindeki ayetlerin yürürlükten kaldırılması söz konusu değildir (Razî, *Mefatihü'l-Gayb*).

38. Bu ayette, vahyi getiren “Mukaddes Ruh”tan kastın melek (Cibrîl) olduğu yönünde yaygın bir kanaat vardır ve bu rivayetlerle de desteklenmektedir. Buna paralel olarak Kur’an, vahyi de ruh olarak değerlendirmektedir (2. ayet). İnsan şekline giren bir melek vahiş şeklinde somutlaşan ruh arasında ilginç bir paralellik bulunmaktadır. (40. ayet). Dolayısıyla Hz. Meryem’e müjdeyi getiren ruh ile Hz. Musa’da konuşan ruh arasındaki fark hissedilmemektedir (19/Meryem 16-35).

39. Müşrikler, Hz. Peygamber’e, bu vahyi, o dönemde Mekke’de yaşayan Kitap ehli yabancılardan birinin öğrettiğini iddia etmişlerdir. Kur’an, onların söz konusu ettikleri isimleri önemsememiş ve iddiaların asılsızlığını ortaya koymakla yetinmiştir. Tefsirciler bu konuda, Peygamberimizin de kendileriyle görüştüğü bazı isimler saymakta ve böyle bir öğrenim olayının imkânsızlığı üzerinde ayrıntılı olarak durmaktadırlar (Taberî, *Camîu’l-Beyan*; Zemahşerî, *Keşşaf*).

40. Bu ayetlerin, Yasir ve Sümeyye’nin, gözleri önünde işkenceyle şehit edilmesi ve bu baskı ve işkencelere dayanamayıp küfür sözlerini istemeye istemeye tekrarlayan Ammar ve benzer durumda olan Suheyb, Bilal, Habbab ve Salim gibi Müslümanların durumuna açıklık getirmek üzere indiği rivayet edilmektedir. Kalplerindeki imanı muhafaza eden bu tür kahramanlara karşılık, baskılara dayanamayan ve dünyalık peşine düşen, bu sebeple de dininden dönen kimi insanlar da olmuştur (Taberî, *Camîu’l-Beyan*; Zemahşerî, *Keşşaf*; Razî, *Mefatihü’l-Gayb*).

41. Ayetin, Habeşistan’a hicret eden Medine’ye hicrete hazırlanan bütün Müslümanlar hakkında genel mesajlar verdiği anlaşılmaktadır. Ayette onların bağışlanmasından söz eden ifade, geçmiş günahlarının bağışlanması ve kendilerine Rablerinin merhamet edip yardım etmesi anlamına gelmektedir. Fakat onların işkence altında söylemeye mecbur oldukları kötülüklerin bağışlanmasının kastedildiğini söyleyenler de vardır ki Allah sorumlu tutmadığı sözleri neden bağışlayacağını söylesin? Gerek bu sure, gerekse bu dönemde inen benzeri sureler dikkatle incelenerek, bugün baskı altında bulunan Müslümanların mücadele tasavvuru, azim ve yöntemlerinin geliştirilmesi konusunda değerlendirilebilir. İlk defa Burûc suresinde gündeme gelen ve özellikle İsra suresinden itibaren gittikçe şiddetini artıran baskı, işkence ve ölüm tehditleri dönemine özgü dil ve üslubun çoğu sureye yansıdığını görüyoruz (85/Buruc 10; 17/İsra 80-83; 10/Yunus 83-85; 51/Zariyat 13-14; 16/Nahl 110; 21/Enbiya 35; 29/Ankebut 2-10; 2/Bakara 191-193, 217).

42. Allah’tan başkası adına kesilen hayvanın hükmü konusunda bkz. 6/En’am 118-121. ayetler.

43. Din adına helâl ve haram koyma yetkisi Allah’a aittir. Kulların din adına haram koyup da dindenmiş gibi göstermesi, Allah’a iftira olarak değerlendirilmektedir.

44. Yahudilere Allah’ın haram kıldığı şeyler de 115. ayette açıklanan haramlardan ibaret. Fakat onlar da Mekkeli müşrikler gibi kendilerine zulmederek gereksiz haramlar icat ettiler ve bunu da Allah’ın haram ettiği iddiasında bulundular (115-118. ayetler). Sebt (Cumartesi) yasağı da bunlardan biriydi (124. ayet). Tıpkı Hıristiyanların ruhbanlığı icat edip de Allah’a atfetmeleri gibi (57/Hadid 27).

45. Kötülüğün cehaletle yapılması, sadece bilmeyerek yapılması anlamında değildir. Kâfir ve asilerin kasten ve şehvetle yaptıkları bütün günahlar ifadenin kapsamına

girmektedir. Tevbe ve ıslah bütün günahları affettirir (Maverdî, *en-Nüket*; İbn Atıye, *el-Muharrer*; Sealibî, *el-Cevahir*).

46. Bütün insanlar müşrikçe bir hayat yaşarken Hz. İbrahim tevhide yönelip kendini Allah'a adayarak tek başına bir ümmet olmuştur. Tek başına ümmet olmayı gerçekteştirdiği için de bütün muvahhidlere imam olmuştur (Maturidî, *Te'vîlât*; Zemahşerî, *Keşşaf*). Müşrikler de tıpkı Hıristiyan ve Yahudiler gibi kendilerini ona nispet ediyorlardı. Allah, onları reddetmek için Hz. İbrahim'in müşrik olmadığını, muvahhid bir mümin olduğunu ve Hz. Peygamber'in de (as) ona tabi olduğunu tekrar tekrar söylüyor (123. ayet).

47. Hz. Peygamber ve ümmetine emredilen İbrahim milletine tabi olma prensibi, onun dinine tabi olmakla eş anlamlıdır. Çünkü millet kelimesi aynı din ve inanç sistemine tabi olan topluluk demektir (Izutsu, *age*, s. 334). İbrahim milleti de Nuh milletinin bir devamıdır (37/Saffat 83).

48. Ayetin ifade biçiminden Cumartesi yasağının Allah tarafından emredilmediği, Hz. Musa aracılığı ile emredilen ve sosyal, siyasal boyutu öne çıkan ibadet gününün Yahudiler tarafından aşırılaştırılmasına dikkat çekildiği sezilmektedir. Çünkü yasağın Allah tarafından vaz edildiğini düşünen âlimler bu aşırı haramın onlara ceza olarak verildiğine dikkat çekmektedirler (Sealibî, *el-Cevahir*). Yahudilerin icat ettiği aşırı haramların hafifletilmesi için gönderilen peygamberleri öldürmeye kalkmaları (3/Âl-i İmran 50, 93, 112), onların ibadet gününü yasak gününe dönüştürmüş olabileceklerini akla getirmektedir. 118. ayette dikkat çekilen helâlleri haram sayma alışkanlığı buna işaret etmektedir. Kur'an'ın, Cuma namazından sonra yeryüzüne dağılıp çalışmayı emretmesi de bunu göstermektedir. Çünkü Allah'ın hükmünde çelişki olmaz. Üstelik bu hükmün yer aldığı 62/Cuma 9 ve 10. ayetlerin geçtiği sure, baştan sona Yahudilerden bahsetmektedir. Dolayısıyla bu ayet, yasak günün değiştirilmesini değil, anlamsız yasağın bizatihi kendisini eleştirmektedir. 7/A'raf 163. ayetse o günü yasak saydıklarında balıkların çok geldiğini, yasak saymadıklarında balıkların gelmediğini açıkça dile getirmektedir.

49. İnsanlar işkence altındayken kin ve nefretle dolabiliyor, işkenceye daha büyüğü ile karşılık verme ve intikam alma hırsına kapılabiliyor. Allah bu ayette duyguları kontrol etmeyi, adil bir tavır geliştirmeyi ve suç ile cezanın orantılı olmasını öngörüyor (İbn Atıye, *el-Muharrer*). 18/Kehf 86. ayette verilen mesajın tekrarı ve daha doğrudan söylenmiş biçimi gibidir. Hicret öncesi dönemde zaferler döneminin müjdesi sezilmektedir. Ayetin devamı bu mesajı verdiği gibi 112 ve 113. ayetlerde örnek verilen şehrin Mekke olduğu yönündeki yorumlar da buna işaret etmektedir (Razî, *Mefatihul-Gayb*).

50. Müminlerin sabretmeleri, Allah ile beraber olmaları demektir. Çünkü Allah da sabredenlerle, duyarlı davranıp iyilik edenlerle beraberdir. Bu sebeple işkence edenler değil, hak yolda işkence görenler ve sabredenler galip gelecektir. Bu, boş bir beklenti değil, gönülden iman edilmesi gereken bir ilkedir.

51. "Muttakî", duyarlı olan, kötülükten ve Allah'a karşı gelmekten sakınan kimse demektir. Muhsinlerse iyilik yapan ve iyilikten yana olanlar, Allah'ın önerdiği ilkeler doğrultusunda hayatını yaşayan kimseler demektir.